

הירש, גליה (תשס"ח)
בין אירוניה להומור: הצעת מודל פרגמטי מבחין בהתבסס על ניתוח טקסטואלי של יצירות ספרותיות במקור
ובתרגום
חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה
המחלקה לתרגום וחקר התרגום, אוניברסיטת בר אילן
בהנחיית פרופ' אלדעה ויצמן

תקציר עברי

מחקר זה מציע מודל לבחינת האותות התומכים בפרשנות אירוניה ובפרשנות הומור בספרות, במטרה להבחין בין שתי התופעות בהקשר שבו הן מופיעות. מטרותיו המרכזיות הן הצעת מודל משווה בהתבסס על מודלים קיימים והרחבתם לצורך השוואה, תיקוף המודל ההשוואתי באמצעות ניתוח טקסטואלי של הקורפוס תוך התמקדות באותות לאירוניה ולהומור במקור ובתרגום, והרחבת המודל הראשוני בהסתמך על הבחנות מתחום חקר התרגום ובעיקר על ההבדלים בשימוש בהנהרות בעת תרגום אירוניה והומור. המחקר חוקר את ההבדלים בין מסירת אירוניה למסירת הומור בספרות, ומציע מודל מקורי המבחין בין האותות התומכים בפרשנות אירוניה ובפרשנות הומור וממפה אותם לאור תפקודם בטקסטים שלמים במקור ובתרגום. המחקר נשען על ארבע פרדיגמות תיאורטיות: חקר האירוניה בפרגמטיקה, חקר ההומור בפרגמטיקה, הגישה הפרגמטית לחקר התרגום הספרותי ותיאוריות בפענוח טקסטים. הגישה העומדת בבסיס המחקר היא הגישה הפרגמטית, הן בניתוח של ההומור והאירוניה והן בהשוואה של מקור ותרגום.

מתודולוגיה וניתוח הקורפוס

בניגוד לרוב המחקרים הפרגמטיים בנושא האירוניה ובנושא ההומור, המתבססים על דוגמות בודדות שנאספו או הומצאו, המודל הנוכחי מבוסס על ניתוח היקרויות של אירוניה והומור בהקשר. לשם כך נבחרו תשע יצירות ספרותיות שתורגמו מספרדית ומאנגלית לעברית, וכל אחת נבחרה במקור ובתרגומה לעברית. נבחרו יצירות הנתפסות כמייצגות סביבה אירונית והומוריסטית: מספרדית נבדקו שני ספרים של הסופר הפרואני מריו ורגס יוסה, *La tía Julia y el escribidor* ו-*Pantaléon y las visitadoras*, ספרה של לוסיה אַפְ'וֹרְיָה, *Amor, curiosidad, prozac y dudas*, ו-*El misterio de la cripta embrujada* לַאֲדוֹרְדוֹ מְנְדוֹסָה. כמו כן, נבחנו שתי קלסיקות *Don Quijote de la Mancha* למיגל דה סרוונטס ו-*Lazarillo de Tormes* מאנגלית נבדק ספרו של סמיואל שם *House of God* וכן הספר *David Meyer is a Mother*. לצורך הדיון והמיון שימשו גם היקרויות מהרומן *Catch 22* לג'וזף הלר, שכבר נותחו בעבר.¹ מטרתו של הניתוח הייתה להבחין בהבדלים בין אירוניה להומור בסביבתם הטבעית, וכן לעמוד על משמעותם להתכוונות הכללית של היצירה.

הניתוח נעשה בשלושה שלבים: (1) זיהוי האותות לאירוניה ולהומור במקור, הגדרת תפקידיהם בהקשר והבחנה ביניהם בטקסטים בשפת המקור (אנגלית או ספרדית); (2) בחינת תרגומיהם לעברית באותו אופן; (3) השוואה בין המקור לתרגום במישור האמצעים ובמישור הפונקציה.

המסגרת המושגית

הניתוח הטקסטואלי מתבסס על המודל לפענוח משמעויות דובר עקיפות של דסקל וויצמן (Dascal & Weizman, 1987; Weizman & Dascal, 1991) ועל המושגים "אות" ו"רמז" כפי שהם רואים אותם. על פי התפיסה הזו, אירוניה והומור הן תופעות פרטיות של עקיפות. כדי לפרשן יש צורך להישען על קשרי הגומלין בין נתונים טקסטואליים וידע הקשרי למציאת אותות, שיעידו על כך שמשמעות המבע אינה זהה למשמעות הדובר ולמציאת רמזים שישלימו את תהליך הפענוח.

הנדבך הראשון של המודל מבחין בין אירוניה להומור על סמך תיאוריות מרכזיות בפרגמטיקה, ובעזרתן נחשפים האותות לייחוס ערכים של אירוניה והומור. על פי הגישה המוצגת כאן, השילוב של כמה אותות מאפיינים הוא שיגדיר מבע מסוים כאירוני או כהומוריסטי. באופן כזה, הפרה בוטה של אחד הכללים מעקרון שיתוף הפעולה של גרייס (Grice, 1975, 1978); פגיעה בכלל הכנות הפרגמטי (Haverkate, 1990) וגילוי של דהדוד (Clark & Gerrig, 1984) או העמדת פנים (Sperber & Wilson, 1981; Wilson & Sperber, 1992) נתפסים כאותות לחיפוש אחר אירוניה; ואילו הפרת ציפיות וקיום של שני תסריטים (Raskin & Attardo, 1994), מבנה מובהק של בדיחה (Oring, 1989), משחקי מילים (Alexander, 1997) או לוגיקה שונה מהמקובל (Jeffers, 1995) נתפסים כאותות להומור.

¹ ראו הירש וויצמן (תשס"ה).

הנדבך השני של המודל נשען על תיאוריות בחקר התרגום. הדיון בהנהרות מבוסס על ההגדרה המקובלת בחקר התרגום ל"הנהרה" (Vinay & Darbelnet, 1958; Dimitrova, 2005) ועל המושגים "הזחה" ו"היסט" שטבע טורי (טורי, 1977), אך נעשו שינויים מסוימים כדי להתאימם למחקר הנוכחי. המונח "הזחה" משמש בעבודה כמילת גג כללית, ונעשית הבחנה בין הנהרה להזחה שאינה הנהרה ותיקרא "תזוזה" (על פי הצעתה של ויסברוד, שיחה אישית). נציין גם שב"הזחה", ב"הנהרה" וב"תזוזה" הכוונה לחריגה רלוונטית מהתבנית הצורנית, וזאת מכיוון שמעבר הפונקציה נבדק רק בהמשך.

ממצאים ומסקנות

המחקר מספק מודל תיאורטי להבחנה בין האותות התומכים בפרשנות אירוניה ובין האותות התומכים בפרשנות הומור בספרות, הוא מספק כלים להבחין בין שתי התופעות הפרגמטיות הללו וגם בין מקרים מובהקים למקרים הנמצאים על הרצף בין שתי התופעות. ההיקרויות הממוקמות על מרכז הרצף הן הדוגמות המובהקות פחות לכל תופעה ותופעה, ועל פי המודל הסיבה לכך היא ריבוי של אותות לשתי התופעות. באופן כזה, מבע שיש בו התנגשות של מספר אותות לאירוניה ומספר אותות להומור ימוקם במרכז הרצף; היקרויות שיש בהן בעיקר אותות לאירוניה ורק מאפיין כלשהו להומור יעמדו בקצה אחד של הרצף הזה; ואילו היקרויות המציגות אותות רבים להומור ומיעוט אותות לאירוניה יעמדו בקצה השני. כך ביכולתו של המודל להמציא הסבר והגדרה למגוון של מקרים מתוך טקסט שלם ואותנטי.

המחקר בוחן גם ממצאים שונים העולים מתוך ההשוואה של מבעים במקור לתרגומם. בהסתמך על מושגים מתחום חקר התרגום, הוא מציע להוסיף תנאי אפשרי שני למודל כאפשרות להבחנה בין שתי התופעות: ההבחנה בין נטייה להנהרות בתרגום אירוניה ובין נטייה לתזוזות בתרגום הומור. תנאי זה יש להוסיף ולאשש במחקרים עתידיים.

מהבדיקה הכמותית של הממצאים אפשר לראות כי יש שוני מסוים בין מספר ההנהרות בתרגומי אירוניה למספר ההנהרות לעומת תזוזות בתרגומי הומור. ההבדל הזה בולט עוד יותר בשש היצירות שמתוכן הובאו דוגמות פרטניות.

בשלוש היצירות שנותחו כמכלול נתגלתה לעומתן כמות פחותה של תזוזות והנהרות (אם כי עדיין נשתמר ההבדל בין אירוניה להומור מבחינת דפוסי תרגום). את השוני בממצאים אפשר אולי לתלות בהיותן טקסטים עמוסים מאוד באירוניה, בהומור, בפרודיה ובמאפיינים ייחודיים אחרים. ייתכן שבטקסט רווי כל כך, רב יותר הסיכוי שתועבר הפונקציה האירונית או ההומוריסטית. ייתכן גם שיש לעניין נגיעה לאיכות התרגומים. הממצאים גם תורמים להעלאת ההשערה כי ייתכן שהנהרות של האירוניה מותירה בכל זאת רכיב כלשהו, אולי הפונקציה הביקורתית, ואילו הסבר של הומור יוביל להיעלמותו בתרגום, כפי שגם נטען במוטו לעבודה.